

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION
NOVEMBER 2019

SESOTHO PUO YA LAPENG: PAMPIRI YA I
SESOTHO HOME LANGUAGE: PAPER I

Nako: Dihora tse 3

Matshwao: 100

DITAELO HO MOHLAHLUBUWA

1. Pampiri ena e na le maqephe a 12. Etsa bonnete ba hore a felletse pampiring ya hao.
  2. Pampiri ena e arotswe ka dikarolo tse **NNE**, e leng:

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO	MATSHWAO: 25
KAROLO YA B: KAKARETSO/KGUTSUFATSO	MATSHWAO: 10
KAROLO YA C: DITHOTHOKISO	MATSHWAO: 30
KAROLO YA D: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO	MATSHWAO: 35
  3. Araba dipotso tsohle.
  4. Nomora dikarabo tsa hao jwaloka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
  5. Qala karolo e **NNGWE** le e **NNGWE** leqepheng le **LETJHA**.
  6. Ngola ka mongolo o makgethe o balehang.
  7. Tsepamisa maikutlo haholo popong ya dipolelo tse nepahetseng.
-

KAROLO YA A   TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Karolong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala e nngwe le e nngwe ka hloko, o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

TEMA YA A

Bala tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

<i>(Ke Sontaha. Ho thotse ho itse tuu! Bang ba robetse hara mpa ya motsheare. Bang bona ba etetse metswalle. Motsielwa le kgaitsemi ya hae Selina, ba dutse ka tlung.)</i>		
Matshediso:	Ke utlwile feela tsebe tsa ka di hlohlona, mme ka tseba hore ho na le moo ba ntshwereng teng. Le tla re bolaisa ditsebe, bathong. <i>(Ba a tseha. O dula fatshe.)</i>	5
Selina:	Hana ho na le batho ba ditee? Ako re ke yo bona hore na nka etsa jwang. <i>(O a tswa.)</i>	
Motsielwa:	Matshediso, ke thabetse ho tla ha hao kwano, e seng hobane ke rata hore re nne re be mmoho ka nako tsohle. Sena he ke sebaka seo re tshwanetseng ho se sebedisa ho rarolla le ho phutholla mathata ohle ao re shebaneng le ona.	10
Matshediso:	Ke mathata afeng na, Motsielwa? <i>(O botsa, a maketse.)</i> Akere re se re utlwane mabapi le lerato la rona? O romme batswadi ba hao ho ba ka ho ya o kopela mosadi. Bao ba dumetse ka ntle le ho qeaqea. Bohadi bo se bo tla thetheswa, ho fele. Tsatsi la lenyalo le se le tla bewa ho qetwe. Jwale e be mathata e sa le afe hape? <i>(O bua ka lentse le ntseng le phahama, le supang ho kgena.)</i> Ke afe ...	15
Motsielwa:	<i>(O mo kena hanong.)</i> Tjhe, tjhe, tjhe ...	
Matshediso:	Ha ho na tjhe ya letho mona. Motho wa lona o be a itlamme ka lenyalo empa a eso butswa le ho butswa ka bokong. Kapa le be le bone ba bang ba le kgahlileng? Hona ha o ba bone, ha o ntjwetse keng, ke tsebe ho qoba ho fetoha sephoqo qetellong?	20
Motsielwa:	Ha ke buelle moo, Matshediso. Mmamele pele ke hlalose seo nka se hlalolang, o nto ntja ka bohale ha ho lokela. <i>(O tholathola motsotswana.)</i> Matshediso, ke tshepa hantle hore o a bona ka moo re fumanehileng ka teng. Mopotso wa ka wa kgwedi e nngwe le e nngwe o monyenyanane. Re ke ke ra kgona ho phela mmoho ka moputso oo. Ka hoo, ke o eletsa hore o ntshetse thuto tsa hao pele, e le hore o tle o tsebe ho nthusana ha o qetile.	25

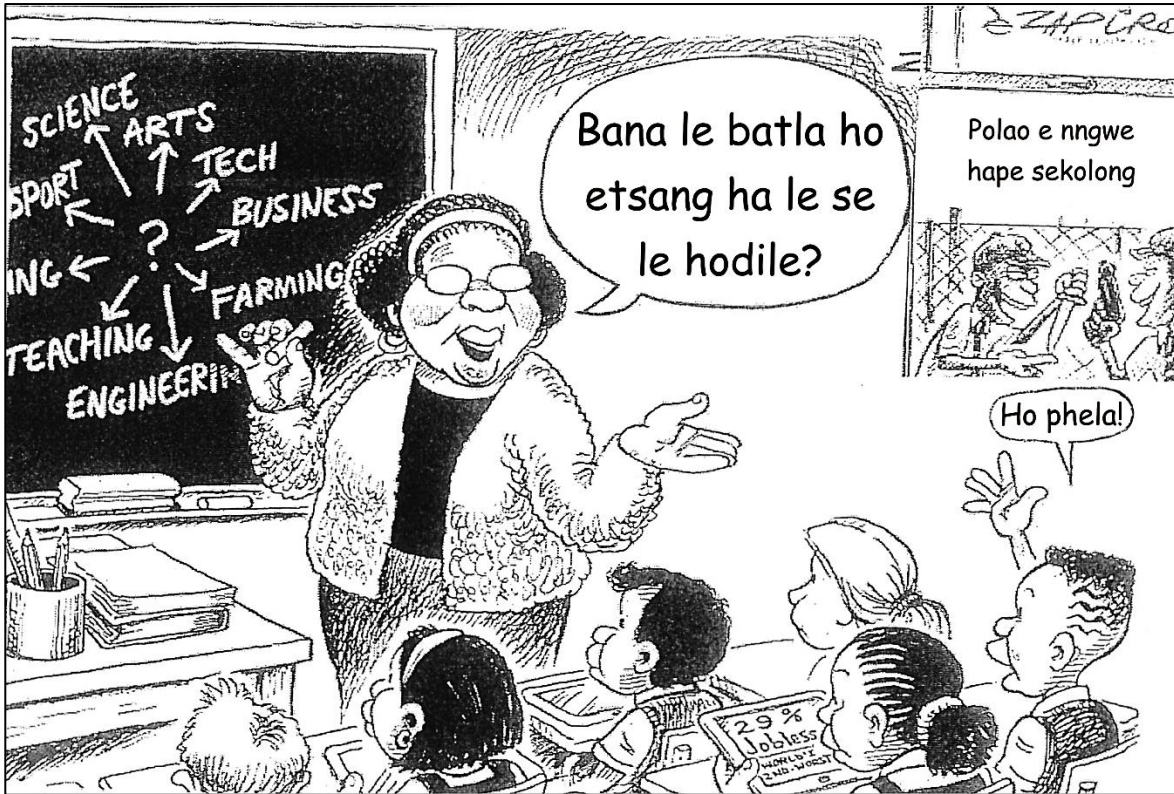
Matshediso:	Athe ha re a dumellana ka hona na?	30
Motsielwa:	Re dumellane, ngwaneso, empa seo re eso dumellane ka sona ke mofuta wa thuto eo o tla e latela sekolong.	
Matshediso:	Akere re itse booki ke bona bo tla ntokela?	
Motsielwa:	Hona moo, Tshidi. Ke teng moo re sa utlwaneng teng. (<i>O a tholathola, e ka o tshaba ho tswela pele.</i>) Ke sona seo ke leng kgahlanong le sona seo ... booki.	35
Matshediso:	(<i>A mo ja ka bohale.</i>) O kgahlanong le eng?	
Motsielwa:	Mmamele pele, o nkutlwisise, e be hona o nkgalefelang, Matshediso.	
Matshediso:	Tswela pele he, mohlalefi.	
Motsielwa:	Ha se mantswa a matle ao Matshediso. (<i>Ka wona motsotso oo Selina a kena . O beha tee tafoleng. O elellwa hore Matshediso o hloname.</i>)	40
Selina:	Keng haeka le ntse le lwana tje? Phoso e hlahile kae na, Matshediso?	
Matshediso:	Tjhe, Selina ha ho moo phoso e hlahileng teng. Ke mpa ke kgathaditswe moya le pelo ke mantswa a enwa mohlalefi aubutiao. Nna nke ke ka emela masawana ao. Mohlomong le wena o tla dumellana le yena hoba e le nnete ha ho thwe nonyana tsa siba le le leng di fofa mmoho. Salang le le jwalo. (<i>O a raoha, o tswa a kgahlela lemati mme a ikela.</i>)	45
Selina:	(<i>A maketse.</i>) Keng na jwale, aubuti Motsielwa?	
Motsielwa:	E be e ntse e le yona ntwala e mona ya mehla, Selina. Ha ho fihle moo Matshediso a bonang molemo wa bosuwetsana teng. O hana ke bula molomo feela, ebe o se a ngala. Ebile lona lefu la hae leno la ho ngala ... bohloko bo totang letsatsi le letsatsi. Ke lekile ho mo ntshetsa bona bohloko boo, empa ka nna ka hamela kgomo letanteng.	50
Selina:	O tla tlameha ho bua le batswadi mabapi le taba ena, hoba le se le le haufi le ho nyala. Ho seng jwalo motse wa lona o tla heletseha kapele hoba o ne o sa fumana motheo o tsitsitseng. Nna ke nahana hore le hloka dikomang ha e se lerato ka nako tsohle.	55
Motsielwa:	Ho jwalo, ngwaneso. O hopole mantswa a mongodi e moholo a reng "Ha ho lerato le phethahetseng le hlokoang diqabang."	
Selina:	Tjhe, ke nnete, empa tse iketsetswang tsona? (<i>O a tholathola.</i>) Be! Tee e se e bile e bata. (<i>Ba phoka tee ba ntse ba thotse.</i>)	60

[E qotsitse le ho lokiswa botjha ho tswa bukeng ya *LEHA LE KA NTAHLA*, ka E. MONARE]

- 1.1 Ke ketsahalo efe e tsebisang motho hore ho na le batho ba ntseng ba bua ka yena? Sheba moleng wa 4 le 5. (1)
- 1.2 Ke polelo efe e bontshang hore Matshediso o na le lenyatso thutong ya Motsielwa? Tshehetsa karabo ya hao. (3)
- 1.3 Selina o ne a le kae ha bobedi boo bo ntse bo qwaketsana ka mantsewe? (1)
- 1.4 Bolela ntho eo Motsielwa le Matshediso ba sa dumellaneng ka yona. (1)
- 1.5 Kgetha karabo e nepahetseng ho A–D mme o ngole karabo ka tlhaku e nepahetseng feela.
- Motsielwa ha a re "Ke lekile ho mo ntshetsa bona bohloko boo empa, ka nna ka hamela kgomo letanteng" o bolela eng?
- A O hlotswe ho fumana lebese.
 B Matshediso o ntse a kula.
 C Matshediso o a tella.
 D O hlolehile boitekong boo a bo entseng. (1)
- 1.6 Ke ntho efe e makatsang, e bileng e sa tlwaelehang dipuong tsa ngwanana eo wa mosotho? (2)
- 1.7 Ke maikutlo afe a Matshediso a bonahalang polelong e latelang?
 'Ha ho na tjhe ya letho mona' (2)
- 1.8 Akaretsa ka polelo e le nngwe se bolelwang ke Selina meleng ya 55–56. (2)
- 1.9 Ha o ne o le Matshediso na o ne o tla dumela ho kgethelwa lekala leo o lokelang ho ithutela lona? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.10 Hlalosa se bolelwang ke polelo e latelang ya Matshediso.
 'Kapa le be le bone ba bang ba le kgahlileng?' (2)
- 1.11 Na o bona e le ntho e nepahetseng ya hore Motsielwa a kgethele Matshediso lekala leo a tshwanelang ho le latela? Hobaneng ha o realo? (3)

TEMA YA B

Boha tema ena e latelang o nto araba dipotso tse e latelang.

[E qotsitse le ho hlophiswa ho tswa ho <Zapiro.com>]

- 1.12 Na ditaba tsa tema ya A di amana le tsa tema ya B? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.13 Potso ya titjhere ha e a hlaka hantle, ke ka hoo ngwana a faneng ka karabo e sa lebellwang. Ha o ne o le titjhere o ka be o botsitse potso eo jwang? (2)
- 1.14 Karabo ya ngwana enwa e bontsha tshwetso e bakwang ke: (1)
- A ho hloka tsebo.
  - B tikoloho eo a phelang ho yona.
  - C dilemo tseo a leng ho tsona.
  - D ho se mamele se botswang hantle.

25 matshwao

KAROLO YA B KAKARETSO/KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang ebe o di akaretsa/kgutsufatsa ka seratswana se bontshang dintlha tse supileng tsa sehlooho, tse mabapi le ditsela tsa ho fokotsa sekgahla sa batjha ba sa keneng sekolo naheng ena.

ELA HLOKO

O lebeleletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatsa ka dintlha tse amanang le ditsela tsa ho fokotsa sekgahla sa batjha ba sa keneng sekolo naheng ena, ka mantswe a 80–90.
2. Ngola ka tsela ya seratswana se totobatsang dintlha tse supileng tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

TEMA YA C

**DITSELA TSA HO FOKOTSA SEKGAHLA SA BATJHA BA SA
KENENG SEKOLO NAHENG ENA**

Emmanuel Bonoko ya dilemo di 27 ke mothehi wa Ebonoko Holdings, o na le lerato la ho matlafatsa batjha. O re qoqela ka leeto la hae la ho kena kgwebong. "Ka Fundiswa Nkwanyana, ke qadile khamphani e sa etseng phaello e bitswang Ebonoko Foundation ka 2010. Morero wa ka e ne e le ho phahamisa batjha ba dikojana di mahetleng ba Soshanguve, Tshwane. Ho hola ke futsanehile ho ntshusumeditse hore ke thuse ba bang. Ke hodisitswe ke mme wa ka, Jane Bonoko. O ne a sebetsa dikitjhining, ebile a sokola ho re hodisa. Leha ke ne ke se na tjelete ha ke qala khamphani ya ka ke ne ke batla feela ho tlisa phetoho maphelong a batho. Ke ile ka qala khamphani ena ka *laptop* le inthanete feela. Ho ne ho le thata hore khamphani e qale ho sebetsa. Batsetedi ba ne ba sa mmamele ha ke ne ke ba bolella ka toro ya ka, ba ne ba re ke monyane ebile ha ke na boiphihlelo. Ke ne ke kgopiswa ke hore ba ne ba sa nkele ditaba tsa ka hloohong ka lebaka la dilemo tsa ka. Ke ile ka kgathala ke ho dula ke kopa thuso bathong, mme ka nka qeto ya ho iketsetsa mosebetsi.

"Ke ile ka qala ka ho bokelletsa dibuka tseo ke neng ke di fumana dilaeboraring, metswalleng, lelokong le setjhabeng. Ke ile ka isa dibuka tse 15,000 dikolong, ditoronkong le dikhamphaning tsa mmuso tse sa etseng phaello. Letsholo lena le ile la atleha haholo. Ke ile ka kopana le baithaopi ba batjha ra sebetsa mmoho. Mme ra qala mananeo a ho tataisa batjha, a ba thusang ho kgetha mesebetsi, dithupello tsa kgwebo le matsholo a ho fumana dibasari. Ka ha mamello e tswala katleho, le nna ka kgothala mme jwale ke tsitsitse hobane diphethoho di teng kajeno. Ke ne ke sokola ho hodisa Ebonoko empa ka mora nako e itseng mesebetsi ya ka ya bonahala. Ka 2014, Radio 702 le koranta ya *The Star*, di ile tsa mpitsa Moetapele wa bahale ba Afrika Borwa wa matsholo a ntshetsopele ya setjhaba. Ka 2016, Real Leaders, eo e leng kgatiso ya Amerika, e ile ya ntsebisa matjhabeng ke le e mong wa baetapele wa batjha ba tlasa dilemo tse 30 ba nang le tshusumetso lefatsheng. Ka mora hore ke tsejwe, batsetedi ba ile ba tla ho nna e le ha ba bona seo ke neng ke bua ka sona ke eng. Ke ile ka ikopanya le batho meketeng ya dikgau moo ke neng ke memelwa ho ba teng, mme ka tsebisa batho ba nang le tjantjello ka toro ya ka".

[E qotsitswe le ho lokiswa botjha ho tswa ho *BONA*, Pherekong 2018]

10 matshwao

KAROLO YA C DITHOTHOKISO**POTSO YA 3**

Karolong ena o fuwe dithothokiso tse 3, tse pedi ho tsona ke tseo o ithutileng tsona ha e le nngwe ya tsona e le thothokiso e so bonwe.

TEMA YA D

- 3.1 Bala thothokiso ena o ntoo araba dipotso tse e latelang. Hlokomela hore o lokela ho araba dipotso kaofela.

SETSOKOTSANE: P.M. Ramathe	
1	Jo, rona nthwana tsa batho,
2	Ra le bona la moepa monyolosa thaba,
3	Tsokotsane sa mohlolo ho tuba ,
4	Sa tuba ho paka mapalesapelo.
5	Tsokotsane sa mohlolo ho phoqa,
6	Sa phoqa mmaditshibana hoja a itebetse,
7	Ditsuonyana a di phutha mofela,
8	Tlase mapheo ya eba letlaburu.
9	Batho ra phasaphasa sa makodikotwana,
10	Ra balehela tau ya moya setshosa,
11	Setshosa tsa mmopi dibopuweng,
12	E, sona tsokotsane sa Phato pudula marole.
13	Tsokotsane sa komello ho sotla,
14	Sa sotla tsa Ntate diruuwa,
15	Sa silafatsa a maphodi metsi,
16	Sa siya dillo le ditsikitlano tsa meno.
17	Tsokotsane sa feresa ka hara motse,
18	Mong a kgobaela a kgalema,
19	A re "Ha se ye boo"
20	Pheu, tsokotsane se batlang motseng.

- 3.1.1 Kgetha lentswe le nang le moelelo o tshwanang le wa lentswe le ntshofaditsweng moleng wa 3 lenaneng le latelang.

- A Ho ratwa
- B Ho bonwa
- C Ho hlola
- D Ho tsejwa

(1)

- 3.1.2 Molathothokisong wa 14 ho ngotswe lentswe Ntate ka tlhaku e kgolo. Ke hobaneng ha sethothokisi se ngotse jwalo?

(2)

- 3.1.3 Sethothokisi se sebedisitse bokgabo bofe ba bothothokisi melathothokisong ya 19 le 20? Bolela bohlokwa ba bona. (3)
- 3.1.4 Ke eng seo wena o ka se etsang ha setsokotsane se kang see se ka futuhela motse wa heno? (2)
- 3.1.5 Ho ya ka wena, na batho ba tshwanela ke ho tshoswa ke setsokatsane jwalo kaha se bolediswa thothokisong ee? Hobaneng ha o realo? (2)

TEMA YA E

- 3.2 Bala thothokiso ena o ntoo araba dipotso tse latelang.

KGUTLELA HAE: J. Rathebe

- 1 Kgutla hle, kgutla ngwana monna,
 2 Boela hae o lebale tsa maoba diqabang,
 3 Boela hae o tlohele tsa kgale ditshotleho,
 4 Kgutla o kgutlele Kanana fatsheng la dinotshi.
- 5 Hopola baena morao ho sotleha,
 6 Ba hlorile ba hopotse moholo,
 7 Hopola lerato la batswadi sebele,
 8 Hopola tswele le nyantshitseng ho opa.
- 9 Tsa tshotlo di hate o di bipe,
 10 Ha se tsa hao feela,
 11 Ke kobo anela lefatshe bophara,
 12 Ditshokelo tsa moya, pelo le mmele.
- 13 Lebala mehwabadi metopa,
 14 Lebala menyepetsi ho rotha,
 15 Tlohela ho hlwephetsa mamina,
 16 Ditshokelo ha se tsa hao o le mong.

- 3.2.1 Bohlokwa ba kgefutsohare e molathothokisong wa 12 ke bofe? (2)
- 3.2.2 Ke hobaneng ha sethothokisi se sebedisitse phetapheto ya mantswa moleng wa 1? (2)
- 3.2.3 Moleng wa 3 sethothokisi se sebedisitse bokgabo bofe ba bothothokisi? Molemo wa bokgabo boo moleng oo ke ofe? (3)
- 3.2.4 Na sekapuo se moleng wa 4 se ka ba le tshusumetso boipiletsong ba ho re eo ho buuwang le yena a kgutlele hae? Tshehetsa karabo ya hao. (3)
- 3.2.5 Na o nahana hore tshebediso ya karaburetso meleng ya 13, 14 le 15 e bohlokwa? Hobaneng ha o realo? (2)

TEMA YA F**3.3 THOTHOKISO E SO BONWE**

Bala thothokiso ena o ntoo araba dipotso tse lateng.

O SE MPHQOE: L.S. Booyesen

- 1 Ke a kopa ke a rapela,
 2 Pela hao ke beha thapedi,
 3 Motjha, mmamele hle,
 4 O se mphoqe, ke a rapela,
- 5 Bophelo ke ba hao ke a tseba,
 6 Ka bona o etsa thato ya hao,
 7 Ha o rata o ka bo baballa kapa wa bo senya,
 8 Empa ke a kopa o se mphoqe.
- 9 Lefatshe le tletse menate ka hohle,
 10 Meleko e a bitsa e a hwehla,
 11 Ba bangata ba wetse, ba ile,
 12 Empa wena ratu o se mphoqe.
- 13 Hlahlobong etsa kgoba hle!
 14 Kgwaritsa o fete ka dinaledi
 15 Mawatla a sale a ahlame,
 16 Ratu, se mphoqe.
- 17 Le ha nka shwa hopola ntswe la ka,
 18 Ha le lle tsebeng tsa hao,
 19 Bosiu le motsheare le thuisse,
 20 Ke a kopa, o se mphoqe.

- 3.3.1 Ke bokgabo bofe bo sebedisitsweng moleng wa 10? (1)
- 3.3.2 Phetapheto ya moelelo e sebedisitsweng temanathothokisong ya pele e tlisa maikutlo a jwang a mmadi? (2)
- 3.3.3 Ntle le anastrofi ke bokgabo bofe bo sebedisitsweng moleng wa 7? Bo sebedisitswe ka sepheo sefe? (2)
- 3.3.4 Akaretsa molaetsa wa thothokiso ena ka polelo e le NNGWE e jereng mohopolo wa sehlooho. (3)

30 matshwao

KAROLO YA D THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 4 TSHEKATSHEKO YA PAPATSO

TEMA YA G

Boha papatso ena e latelang, e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

PAPATSO

Ja koto!

E ba monyetleng wa ho hapa ho ithekela diaparo ka tlhodisano ya Manhattan Ice Tea Shop Manhattan Style, mme o hobe!

Kotjela o iphumanele di-dollar tsa Manhattan, mme o lekole hore menwana ya hao e tla potlakela karolo ya dimpho tsa feshene ya inthanete tsa R500 000. O ba le monyetleng o 1 ho e 5 ya ho hapa ho ithekela diaparo tse bitsang R100 000 Sandton City! Iphumanele di-dollar tsa hao tsa Manhattan ka ho letsetsa nomoro e kamora leibole.

Se ke wa lebala ho etela shopmanhattanstyle.co.za bakeng sa diniltha, mme o latele tlhodisano ho Facebook: @ManhattanIceTea

E ba monyetleng wa ho hapa karolo ya R1 milione ya ho reka diaparo tlhodisanong ya Shop Manhattan Style!

Manhattan Ice Tea e tletse tatsa e matla ya metswako ya teye, e kopantsweng ka ditatso tsa diholwana. Ke yona feela teye e kgole e entsweng ka natural mineral water.

O e tliseditswe ke Manhattan Ice Tea, e sebetsa mmoho le 5FM.

Ho na le melao le dipheho. Letsatsi la ho kwalwa: 31 Motsheanong 2019. Dollar e le nngwe ya Manhattan ha e lekane le R1. Di-dollar tsena ha di fetolelwe tšhelele.

[E qotsitswe ho tswa ho BONA, Phupjane 2019]

- 4.1 Fana ka mawa A MABEDI a ho bapatsa ao mmapatsi a a sebedisitseng papatsong ena. (2)
- 4.2 Ke sehlahiswa sefe se bapatswang moo? (1)
- 4.3 Ke eng sethwantshong see seo o nahanang hore se ka ba le tshusumetso e matla ho bareki? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.4 E be sepheo sa mmapatsi ke sefe ka mantswe aa?
"Kotjela o iphumanele di-dollar tsa Manhattan" (2)
- 4.5 Papatso e e reretswe bomang? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

TEMA YA H

Bala le ho boha khathunu ena ka tlhoko ebe o araba dipotso tse latelang.

[E qotsitse le ho hlophiswa ho tswa ho <iol.co.za>]

- 4.6 Na batho ba setshwantshong ba ntse ba phela? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.7 Maikutlo a tliswang ke potso "Bothata ba rona ke bofe?" ke afe? (2)
- 4.8 Bohlokwa ba tshebediso ya letshwao la makalo (!) polelwaneng ee "... re a bolayana!" ke bofe? (2)

TEMA YA I

Bala ditaba tsena e be o araba dipotso tse latelang.

Ho ba lethwasana ho tsa diphatlalatso ho bile boima. Mafrika Borwa ha a bale, e leng se etsang ho be thata ho rekisa dibuka. Hore batho ba bale dibuka ka dipuo tsa bona ho ne ho le thata, hobane ba kgona feela ho bua e seng ho bala ka puo ya bona ya letswele. Hape ho isa dibuka mabenkeleng a dibuka ho boima hobane bongata ba dibuka tse rekiswang ke tsa Senyesemane. Ke ka hoo ke isang dibuka dilaeboraring le dikolong.

[E qotsitswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho *BONA*, Phupjane 2019]

- 4.9 Moleng wa 1 lentswe "lethwasana" le sebedisitswe ka sepheo sefe? (2)
- 4.10 Ke hobaneng ho sebedisitswe "hore" moleng wa 2? (2)
- 4.11 Bohlokwa ba ho qala polelo ka "hape" moleng wa 3 ke bofe? (2)
- 4.12 Mongodi o sebedisitse mantswe aa 'dibuka tse rekiswang' moleng wa 4 ka sepheo sefe? (2)
- 4.13 Lekola tataiso ya tshebediso ya bukantswe o nto araba dipotso tse latelang.

Tlam.a(-ile)leetsi; fasa leadingwa, Afrikaans-vas; Puleng o tlama seeta.

(-ela)leetsetsi, ketso ya ho tlama e etsetswa e mong.

(-wa)leetswa, e sebediswa ho boetsuwa; Seeta se tlangwa ke Puleng.

(-ana)leetsani, ketso e etswa ho tswa makoreng a mabedi; Dinokwane di tlamana maqeba.

Motlami(ba-) lebitso, ya etsang ketso ya ho tlama.

- (a) Hobaneng ho behilwe kgutlo (.) lentsweng lena' tlam.a'? (1)
- (b) Bolela phapang e ho tlami (-) e behilweng pele ho (-ela), (-wa), (-ana) le e behilweng ka morao ho (ba-). (1)

[25]

POTSO YA 5

Bala ditaba tsena tse latelang mme o lokise diphoso tsa mongolo le mopeleto tseo o di bonang.

ho Iwanela dintho tseole sa tlameyang le ho di Iwanela le ngwana ho ka o thefula. Jwale, ho kokobetsa maemo a na, fa ngwana dikgetho tse tla mo matlafatsa (jwa lo ka meriana e nang le tatso e fapana). Ha ho bonolo ho araba dipotso tse thata (tse kang na ke tlo utlwa bohloko kapa na ke tlameha ho dula hosepetelele?) Le ha ho le jwalo, ho mo neya lesedi le lekanang le dilemo tsahae ka maemo a hae ho tla etsa hore a utlwesise.

[E qotsitswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho *BONA*, Pherekong 2018]

[10]

35 matshwao

Matshwao ohle: 100